

Katja Šturm-Schnabl

SLOVENSKI NARODNI PREPOROD IN NJEGOVI NEPOSREDNI ODNOSI S FRANCOSKIM RAZSVETLJENSTVOM IN JANZENIZMOM

Nastanek knjižnega jezika je osnovni pogoj za nastanek modernega naroda. Pri Slovencih datiramo ta kvalitetni prehod v dobo protestantske reformacije v 16. stoletju. Protestantizem kot versko reformacijsko gibanje ni imel narodnostnih ciljev. Kar pa se tiče zgodovinskega razvoja, je imelo to gibanje v Sloveniji velik pomen, saj so njegovi predstavniki ustvarili slovenski knjižni jezik, da so mogli zadostiti praktičnim potrebam. Dodati moramo še tesno sodelovanje med Slovenci in Hrvati (Matija Vlačić Ilirik 1520—1575) znotraj reformacijskega gibanja. In prav to sodelovanje je v zavesti vzpostavilo zgodovinsko kontinuiteto, narodovo identiteto ter kulturno in jezikovno sorodnost Južnih Slovanov. Vse to je postavilo trdne temelje za kulturni narodni razvoj. Ta razvoj pa je močno zavrla katoliška protireformacija. Represalijske katoliške Cerkve in Habsburžanov niso mogle odtujiti vseh kulturnih pridobitev; čeprav je 17. stoletje temno obdobje v kulturni zgodovini Slovencev, je ostala predispozicija za nadaljnji razvoj. Tako so v 18. stoletju Slovenci lahko naredili nov kvaliteten korak v narodnem razvoju.

Za časa razsvetljenstva so družbeni pojavi v Franciji prvič resnično vplivali na slovensko kulturo in narodno zavest. Filozofska misel »francoskega stoletja« je štelá um (entendement) in razum (raison) kot vir spoznanja in je človeku priznavala, da je najvišji smisel in cilj tega sveta. Ta filozofska odkritja so slovenske predstavnike prosvetljenstva (voltairijance, enciklopediste in rousseaujevce) pripravila do tega, da so misel o osebni svobodi in razcvetu osebnosti razširili na koncept kolektivne narodnostne osebnosti. Razsvetljenstvo je torej Slovincem prineslo prvo zavestno intelektualno razmišljanje o vprašanju nacionalne individualnosti in v zvezi s tem o vprašanju družbenega pomena in funkcije nacionalnega jezika. To je vzpodbudilo tudi razmišljanje o položaju slovenskega jezika v okviru avstrijske monarhije, kjer gospodujoči nemško govoreči razred sploh ni pripisoval pomena jeziku in kulturam podložnikov.

»Prva generacija« učenih predstavnikov slovenskega prosvetljenstva, Janez Žiga Popovič (1705—1774), Anton (Marko) Pohlin (1735—1801), Ožbald Gutsman (1727—1790) in Feliks Dev (1732—1786) se je predala prerodu slovenskega knjižnega jezika z različnimi koncepti, glede na družbeno okolje.

»Drugo generacijo« je sestavljala skupina, ki je najprej proučila, kakšne etape so potrebne, nato pa si je razdelila delo. Ta »druga generacija« je bila skupina, nastala okrog barona Žige Zoisa (1747—1819). Navedimo le njene najpomembnejše člane: Blaž Kumerdej (1738—1805), Jurij Japelj (1744—1807), Anton Tomaž Linhart (1756—1795), Martin Kuralt (1757—1845), Valentin Vodnik (1758—1819), Jernej Kopitar (1780—1844).

Za to »okroglo mizo« pod mecenstvom Žige Zoisa je značilen zanimiv pojav: V njej so bili predstavniki dveh nasprotujočih si prepričanj, filozofskega in cerkvenega, ki sta sodelovali, da bi dosegli skupni cilj. Slovenskemu narodu so hoteli dati vse znanstvene, kulturne in praktične temelje in mu tako omogočiti, da bi bil priznan in enakovreden na družbenopolitični ravni. Pripadali so janzenizmu in razsvetljenstvu. Kako si tolmačimo ta pojav?

Obe gibanji sta dosegli slovenske mislece preko avstrijske monarhije. V Avstriji so namreč državni organi te dve gibanji zaradi političnih in gospodar-

skih razlogov samo izrabili — in torej omejili — da bi okrepili svoj program državnih reform. Te reforme so bile zelo nujne za državo, ki sta jo nasledstvena (1740—1748) in sedemletna vojna (1756—1763) izčrpali. Med drugim je bil njihov namen dvigniti produktivnost in tako napolniti državno blagajno. To je bilo mogoče doseči le z zmanjšanjem pravic in privilegijev največjim cerkvenim in plemiškim veleposestnikom, ki so te pravice in privilegije samovoljno izrabljali v svojo korist, ne da bi upoštevali državne potrebe. Usluge sta mogla nuditi državi racionalizem in »drugi janzenizem« v okviru preoblikovanja državnih prerogativ.

Janzenizem — reformistično gibanje v katoliški Cerkvi — je bil z bulo Unigenitus dokončno obsojen. Še prej je janzeniste leta 1709 Ludvik XIV. izgnal iz Port-Royala. Tedaj se je »drugi janzenizem« razvil na Nizozemskem v politično versko gibanje. Osnove teološke teorije sv. Avgušтина o božji milosti niso bile več na prvem mestu razpravljanj. Nadomestili so jih praktični teološki zaključki. Rigorizem, osnovan na moralni teoriji, se je ostvaril v predpisih za asketsko življenje, strogo usklajeno z npravnostjo. Avgušтинski ideali in ideali prvotne cerkve so se skrčili na miselnost, ki je bila strogo proti papežu in papeški kuriji.

V naprednih krogih so v letih okrog 1720 razpravljali o tej obliki janzenizma in o Cerkvi, ki naj uresničuje ideje razsvetljenstva. Bodoči avstrijski škofi, ki so študirali na Germanicu v Rimu, so se soočali s temi novimi idejami. In prav oni so jih prinesli v Avstrijo. Sem moramo dodati na ravni osebnosti (Lodovico Antonio Muratori, 1672—1750) še italijansko-avstrijske odnose, ki so bili v 18. stoletju zelo živahni, in so bili drugi vir širjenja janzenizma in reformnega katolicizma v Avstriji. Povrh je bila še cesarska družina naklonjena janzenizmu, tako da je »drugi janzenizem« naletel na ugodne razmere za širjenje. Medtem ko je okrog leta 1750 postalo očitno, da je reforma Cerkve v državi vedno bolj potrebna, so zaradi že omenjenih razlogov z lahkoto povzeli protikurialne ideje »drugega janzenizma«, pa tudi prizadevanja reformne katoliške duhovščine razsvetljenskega časa.

Medtem ko je reforme Marije Terezije navdihoval le zmeren »drugi janzenizem«, je jožefinizem uporabljal radikalnejše janzenistične ideje, zrasle iz praktičnih teženj in racionalističnih idej, prilagojenih državnim razlogom, ki so narekovali državi podrejeno Cerkev. V svoji simbiozi z jožefinizmom je janzenizem prišel tudi v Slovenijo. Vendar pa njegov res izredni kulturno-politični pomen za Slovence in njegovo učinkovitost pogojuje čisto konkretna zgodovinska okoliščina. Leta 1772 je bil za ljubljanskega škofa imenovan najradikalnejši janzenistični škof in najodločnejši zagovornik jožefinizma: grof Karel Janez Herberstein (1719—1787). Po svojih močeh je prispeval k slovenskemu prerodnemu gibanju, ki je po njegovi zaslugi dobilo nacionalne razsežnosti. Prav ta kulturna, politična, nacionalna razsežnost janzenizma na Slovenskem je vzrok, da se je ohranil na Slovenskem, ko je že desetletja prej izginil v ostalem delu Avstrije. Poudariti pa moramo, da te kulturno-politične nacionalne razsežnosti janzenizma niso povzročile praktične reforme, ki so značilne za janzenizem. Herberstein je seveda pazil, da so oznanjali zmerno življenje in moralo, da so preganjali pretirane baročne katoliške verske navade, da so neizprosno nalagali pokoro, da na splošno niso odobravalı gledališča, plesa in prebogatih mašnih plašcev, in da se je blagostanje jožefinske države, geslo »ora et labora«, širila med ljudi. Vse to pa ni zavrlo kulturno-političnega in nacionalnega razvoja Slovenije. Večji pomen za slovensko narodno prebujenje, kulturo tiskane besede so imeli rezultati vzgojne vneme janzenizma, njegova kultura tiskane besede. Knjige iz Port-Royala so za časa »drugega janzenizma« še vedno širili in celo ponatiskovali in prevajali, zahteva, da se verniki vključujejo v verski obred in da berejo sveto pismo v svojem jeziku. Očitno je škof Herberstein zelo točno razumel pomen ljudskega jezika pri širjenju vere, tako kot so ga bili razumeli

tudi janzenisti iz Port-Royála. Svojega škofijskega tajnika in notarja, Jurija Japlja je zadalžil za vodenje in organizacijo prevajanja v slovenščino po janzenističnem izdajateljskem programu. Poleg tega se je Herberstein povezal s skupino mladih janzenističnih duhovnikov, ki jih je pozneje imenoval za vikarje na svojem dvoru. To so bili Jurij Japelj (1744—1807), Janez Pavel Stroj (1758—1807), Janez Krstnik Rode (1742—1818), Jernej Bástjančič (1754—1818), Jurij Gollmayer (1755—1822), Janez Debevec (1758—1821). Martin Kuralt in Anton Tomaž Linhart sta tudi bila v Herbersteinovi službi, toda ta dva svobodomisleca sta pri janzenistih hitro izgubila svoj položaj in sta jih zapustila.

Ti mladi možje so imeli torej nalogo prevajati janzenistične knjige v slovenščino. Zato so morali obvladati francoščino, saj janzenistične knjige niso bile prevedene v nemščino, pač pa so jih ponatiskovali ali celo uvažali iz Francije. Želja, da bi prevedli kakovostne knjige (omenili smo visoko kulturno raven knjig v Port-Royálu, spomnimo se samo Blaisa Pascala in Jeana Racina), ni bila za Slovence samo jezikovni izziv, ampak tudi potrditev njihove narodne identitete. Zato je prišlo med janzenisti in filozofskim razsvetljskim krožkom okrog Žige Zoisa do sodelovanja.

Kompletne bibliografije janzenističnih prevodov v slovenščino, kolikor vem, ni, toda iz različnih biografij lahko sklepamo, da jih je bilo presenetljivo veliko. Predvsem je pomembno, da so bile janzenistične knjige zelo priljubljene, saj so jih po večkrat izdali. Torej so imele več nalog: po eni strani so bile sredstvo za razširjanje janzenistične misli, po drugi strani so povzročile misli na jezikovne probleme, končno pa so zanimale veliko ljudi, ki so jih tudi očitno radi brali.

Gollmayerjev prevod knjige Sveta maša ino krščansko premišljevanje za vsak dan iz sv. pisma, ki jo je napisal François-Philippe Mesenguys (1677—1763), je doživel kar 18 izdaj (1783, 1786, 1789, 1793, 1797, 1801, 1803, 1804, 1805, 1807, 1808, 1813, 1815, 1817, 1820, 1822, 1826 in 1839). Matevž Ravnikar (1776—1845) je jezikovno izboljšal knjigo od 12. izdaje naprej, kar kaže, da so imeli janzenistični prevodi velik vpliv na slovensko jezikovno kulturo. Janez Debevec (1758—1821) je prevedel poleg petih Mojzesovih knjig tudi komentar Antoina Arnaulda (1612—1694). (Govorjenje od branja Svetega pisma, *De la lecture de l'Écriture Sainte*.) Izdal je tudi spovedno knjižico (Kratke navuke, regelce inu molitve za sakrament te pokore), ki je bila v letih 1783—1807 štirikrat ponatisnjena in jo je očitno navdihnila knjiga Antoina Arnaulda »La conversation du pêcheur, le Directeur des âmes, les maximes pour le sacrement de pénitence«.

Tudi Jurij Japelj je bil velik prevajalec. Njegovi prevodi jožefinskega katekizma (Ta veliki katekizem s prašanji in odgovori) je šestkrat izšel (1779, 1787, 1789, 1793, 1804, 1809). Dodati moramo, da so bile izdaje iz let 1777 in 1789 dvojezične. Poleg tega je Japelj izdal tudi hvalnice, pridige in molitvenike francoske in tudi druge provenience, ki jih je prevedel v slovenščino.

Med njegovo zapuščino najdemo med drugim prevode Clauda Fleuryja (1640—1723) in Jeana Racina (1639—1699). Njegova največja naloga pa je bila prevod Svetega pisma, ki ga je naročil Herberstein za svoj izdajateljski program. Herberstein je celo izrecno prepovedal, da bi izšel prevod Svetega pisma, ki ga je za tiskarno pripravil Marko Pohlin. Japelj je prosil za pomoč Blaža Kumerdeja, slovničarja in pedagoga iz Zoisovega krožka. Tako so z roko v roki sodelovali v vsenarnodnem programu goreči verniki in svobodomisleci.

Novi Testament je izšel v dveh delih leta 1784 in 1786, prvi del Starega Testamenta (z Arnauldovim komentarjem) pa leta 1791. Navedli smo le majhen izbor janzenističnih prevodov. Že tu čutimo neposreden pomen janzenistične literature za slovensko narodno identiteto in za utrditev slovenskega knjižnega jezika. Jurij Japelj je bil na primer več kot samo janzenist, prav tako je izpolnil narodno poslanstvo. To kaže na prostovoljno odločitev, biti hkrati janzenist in

član Zoisovega krožka, kjer je Anton Tomaž Linhart predstavljal ateistično-voltairijansko krilo razsvetljencev. Janzenisti, ki so se učili francosko, so prevajali francoska janzenistična besedila v slovenščino, medtem ko so predstavniki Zoisovega krožka študirali tekste v francoskem originalu, da bi ušli cenzuri in državnim interesom. To neposredno zблиžanje je porodilo slovenske simpatije do Francozov. Lahko bi oporekali, češ da so tedanji Slovenci pomen francoskih političnih dogodkov le delno doumeli. Francoska revolucija res ni upoštevala teženj nekaterih etničnih skupin kot npr. Bretoncev, ampak ta pomanjkljivost ni ovirala slovenskega gibanja.

To neposredno zблиžanje z idejami francoskega razsvetljenstva brez avstrijskega posredništva je dalo možnost tudi frančiškanku Valentinu Vodniku (1758–1819), da je postal frankofilski svobodomislec. V Zoisovem krožku si je pridobil sposobnosti, da je potem igral pomembno vlogo v šolski organizaciji za časa Ilirskih provinc. To frankofilstvo se kaže tudi v tem, da je, čeprav frančiškan, za časa Ilirskih provinc postal član framasonske lože, ki so jo v tem času ustanovili v Ljubljani, in v kateri je moral ali moglo biti 12 Slovencev iz Ilirije. Zaradi tega so ga avstrijske oblasti odstavile s položaja profesorja po kratkem medvladju ilirskih svoboščin.

Predstavniki slovenskega preroda in razsvetljenstva so zavestno prevzeli francoske modele in ideale in so se navduševali nad njihovimi idejami pri svoji narodnostni angažiranosti. Tako so se lahko izognili potvarjanju idej razsvetljenstva s strani avstrijskih oblasti, ki so jih priredile državnim razlogom kot stabilizacijski faktor sistema. Ko je nemščina v okviru jožefinskih reform postala uradni jezik v celi monarhiji, in se je tako sistemizirala germanizacija; jim je naslonitev na francosko kulturo in jezik dala določeno distanco in jih tako ščitila.

Omenimo tudi Antona Tomaža Linharta (1756–1795), ki je najprej pisal v nemščini (Blumen aus Krain 1781, Miss Jenny Love 1780), vendar pozneje pa je z dvema komedijama postavil temelje slovenskemu gledališču. Ena od teh je priredba Beaumarchaisove igre »La Folle journée ou le mariage de Figaro«. Ta komedija, ki je razkrinkavala podkupljivost sodstva in cinizem močojnikov, je bila napisana za Pariz. Prevedel jo je že leta 1786 Lorenzo da Ponte in je služila kot libreto za Mozartovo opero. V tej verziji, napisani za Dunaj, manjkajo vsi revolucionarni vidiki in razredni boji, saj so jih ali odstranili ali pa pomanjšali. To ni več politična komedija, njeni junaki izgubijo svoje značilnosti, ostanejo le imena. Nasprotno pa je Linharta močno navdihnil francoski izvirnik, in ni prav nič upošteval dunajske razlike, izprijene od cenzure.

Beaumarchaisovo komedijo je Linhart postavil v slovensko okolje, skrčil dejanje, zmanjšal število oseb in jim dal domača imena. Ker Slovenci niso imeli visokega plemstva, je prestavil dejanje med malo podeželsko plemstvo s kmečkimi služabniki. Figaro postane Matiček in ni več učen sobar, ampak nabrita in bistra oseba, Kerubin ali Tonček ni več paž, ampak postane reven študent itd. Politično-revolucionarne puščice s kritiko družbe in birokracije se niso le ohranile, ampak so se še zaostrole. Tako pravi Linhartov Matiček/Figaro v 4. dejanju: Vzemi no dnarje, žlahto, ime, potegni no doli to prazno odejo inu postavi ga kje, koker je človek sam na sebi, tok ne bo vrđen, da bi on meni služil (Zbrano delo I, 1950, str. 111–112). Linharta so najbrž vodili narodnostni in socialno-revolucionarni motivi, obenem pa se je držal izvirnega Beaumarchaisovega besedila. Razen tega se je s francoskim jezikom izognil nemški državni kulturi, saj je nemščina postala državni jezik in tako germanizatorska in zati-ralska za vse narode v monarhiji. Da bi se izognil temu pritisku, si je s prijateljem Martinom Kuraltom (1757–1845) dopisoval v francoščini. Ta prijatelj je bil tudi vikar na Herbersteinovem dvoru, od koder je bil pregnan, ker je v pridigi izvajal moralna načela iz človekove narave. Tudi Kuralt je bil frankofil, ki je pozdravljal francosko revolucijo in pozneje podpiral Napoleonove ideje.

Tako kot Valentin Vodnik je bil po propadu Ilirskih provinc kaznovan in so ga internirali v samostan.

V slovenski kulturni in literarni zgodovini 19. stoletja so še drugi primeri pomembnih in slavnih protagonistov, ki so francoski jezik in književnost uporabljali kot sredstvo za odpiranje v svet, v času, ko je v Avstriji rasel germanizacijski pritisk.

Prevedla Jožica Pirc

Résumé

LA RENAISSANCE NATIONALE SLOVÈNE ET SES RECOURS DIRECTS A LA FRANCE DU SIÈCLE DES LUMIÈRES ET AU SECOND JANSÉNISME

Katja Stürm-Schnabl

Nous voudrions élaborer quelques aspects de l'histoire culturelle qui ont soutenus l'affirmation de l'identité nationale et culturelle des Slovènes. Les idées et nouveaux modèles de pensée français du siècle des lumières ont incité chez les protagonistes de la renaissance nationale slovène les premières réflexions intellectuelles conscientes au sujet du problème de l'individualité nationale. Ces protagonistes ont repris et adaptés les modèles français. Les représentants slovènes du siècle des lumières ont élaboré logiquement l'idée de la liberté individuelle et de l'autogestion de l'individu et l'ont mené à celle de la liberté nationale et de l'autogestion de leur nation. Le but conscient était de redonner aux Slovènes une situation de sujet dans l'histoire et d'en faire une nation moderne. Les penseurs se sont trouvés face à face à une variété spécifiquement autrichienne du siècle des lumières utilisée pour les buts étatiques. De plus, elle avait été mêlée à un second Jansénisme qui avait déjà perdu ses fondements théoriques essentielles sur la clémence de Dieu. Ce que ce Jansénisme a donc pu contribuer au Joséphisme était au niveau religieux l'ascétisme et la morale du Rigourisme, et au niveau politique la pensée antipapiste et anticuriale. En outre les réformes joséphiniennes et là surtout l'instauration d'une langue officielle dans l'empire — l'allemand — avaient pour conséquence une tendance structurelle de germanisation pour les petites nations, non germanophones dans l'empire autrichien. Pour atteindre leurs propres buts nationaux on alla à l'avant garde, laissant de côté les médiateurs austroallemands pour faire directement recours aux modèles français.

CASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Revija z najdaljšo tradicijo med slovensko zgodovinsko periodiko (v letu 1987 je izšel že njen 58. letnik) objavlja prispevke, ki niso zanimivi le za bralce iz severovzhodne Slovenije, saj posegajo tudi v širši okvir slovenske zgodovine.

ČZN izdaja Zgodovinsko društvo v Mariboru s sodelovanjem mariborske univerze. Naročiti ga je moč pri Založbi Obzorja, YU-62001 Maribor, Partizanska 5.

SLOVENSKA MATICA, Ljubljana, Trg osvoboditve 7, (061) 214 190

in Zveza zgodovinskih društev Slovenije imata sklenjen dogovor o sodelovanju, po katerem lahko člani slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev ob predložitvi potrjene članske izkaznice v prostorih Slovenske matice nabavljajo vse Matične publikacije po ugodnejši ceni, ki sicer velja le za redne Matične člane.

Iz bogatega izbora leposlovnih in različnih strokovnih del opozarjamo zlasti na nekaj knjig z zgodovinsko tematiko (zaloga nekaterih med njimi bo v kratkem času pošla):

Slovenska matica 1864—1964 (zbornik razprav in člankov)

Jože Munda: Bibliografija Slovenske matice 1864—1964

Jože Munda: Bibliografija Slovenske matice 1964—1983

Koroški plebiscit (zbornik razprav in člankov)

Vasilij Melik: Volitve na Slovenskem

Vojeslav Molè: Iz knjige spominov

Lavo Čermelj: Spomini na moja tržaška leta

Lavo Čermelj: Med prvim in drugim tržaškim procesom

Francè Koblar: Moj obračun

Franc Petek - Janko Pleterški: Spomini koroškega politika

Edvard Kocbek: Peščena ura. Pisma Borisu Pahorju 1940—1980

Primož Simoniti: Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja

Alojz Rebula: Zeleno izgnanstvo (roman o tržaških letih Eneja Silvija Piccolominija)

Andrej Capuder: Rapsodija 20 (roman o obdobju med obema vojnama)

Anton Linhart: Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije (komentiran prevod knjig iz let 1788 in 1791)

Karel Clarici: Knjiga moje mladosti (spominski opis grajskega in meščanskega življenja na Slovenskem v drugi polovici 19. stoletja)

Josip Vošnjak: Spomini (uredil in opombe napisal Vasilij Melik)

Franc Kos: Izbrano delo (izbral, uredil in opombe napisal Bogo Grafenauer)

Ivan Hribar: Moji spomini II. (izbral in uredil Vasilij Melik)

Marjan Rožanc: Roman o knjigah (avtobiografsko delo)

Boris Pahor: V labirintu (avtobiografski roman iz časa 1946—1949)

Milko Kos: Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev (izbral, uredil in opombe napisal Bogo Grafenauer)

Anton Novačan: Jeruzalem—Kairo. Spomini 1942—1945 (uredil Bruno Hartman)

Peter Mohar: Med nebom in peklom. Pričevanje iz plebiscitnega leta

Bogo Grafenauer: Slovensko narodno vprašanje in slovenski zgodovinski položaj (uredil, spremno besedo in opombe napisal Janko Prunk)

Irena Gantar Godina: Masaryk in masarykovstvo pri Slovencih

Fran Šuklje: Iz mojih spominov I. (izbral in uredil Vasilij Melik)

Božo Otorepec: Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem

Boris Pahor: Ta ocean strašno odprti (korespondenca z E. Kocbekom)

James C. Davis: Vzpon z dna. Slovenska kmečka družina v dobi strojev (o Žužkovih iz Slivnega oz. Vižovelj pri Devinu)

Slovenska matica pripravlja za prihodnja leta med drugim vrsto izdaj temeljnih del slovenske historiografije in nekaterih najzanimivejših starejših slovenskih memoarnih del.